

Listéra

1 - 2014

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
28. årgang, 2013, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kristin Vigander (kristvi@gmail.com), Thor Wiersdalen (thorwiers@gmail.com)

Forsidebildet: Vårens gleder, (Springtime promises). Maleri av Jonny Andvik.

ISSN: 0801 - 9460

SYSTEMARIHAND

Fylkesblomen i Telemark

Sigrid Nordskog, tekst og akvarell

—SVENSK SYSTER SAKNA—

Det finst to variantar av syster-marihand, den ljose gule som me kan sjå her i Telemark, og ei eksotisk purpur-raud som berre veks i Sverige. Burtsett frå fargen er dei to variantane nøyaktig like.

Det er visst ingen som kan forklare kvifor den svenske ikkje vil vekse her.

Orkideane er høgt spesialisera plantur på alle stadier i sitt blomsterliv, og mykje skal klaffe før ein ny liten orkidé ser dagens lys. Orkidéfrøa er ørsmå og er heilt utan opplagsnæring.

For at dei skal kunne spire og utvikle seg, må det finnast ein spesiell sopp i jorda, visst ikkje går frøet til grunne.

Soppen hentar næring frå jorda, som han gjev vidare til orkideen. Men så fær han att sukker som orkideen lagar i blada, og som soppen ikkje kan produsere sjølv.

Det kan gå 4-14 år før planta er kraftig nok til å bløme og sette frø.

Orkideane står i fare for å bli utrydda. Moderne jordbruk, attgroing og uvitug plukking er nokon av årsakene. ”Her er då så mange!” seier folk. Og det er sant at planta kjem att i årevis. Men for kvar plukking blir orkideen litt meir utarma, og misser då moglegheten til å setje frø.

Men den svenske systera hev me endå ikkje sett noko til...

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 1/11-2014. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2013-2

Riktige svar var:

Bilde 1: Botnegras. Bilde 2: Pors. Bilde 3: Trollurt. Bilde 4: Brunmyrak.

Bilde 5: Nyseryllik. Bilde 6: Myrhatt. Bilde 7: Stavklokke. Bilde 8: Smalsoldogg.

Vinnere er: Guro Grasbekk Groven med 8 rette og Kjellaug Dorthe Nyhus med 7 rette. Vi gratulerer.

Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

Våren

Våren, du er
som et solstreif av gull,
drakten blir ny
fra den sorte muld.

Gresset er vissent
fra forrige år,
nytt spirer frem
til en ny vår.

Blåveis, du er enkel
med din skjønneste skrud
der du titter frem
og er pyntet som en brud.

Blåveis, du finnes
blant kvister og blad,
jeg liker deg godt
og du gjør meg så glad.

Nina Lervik

Foto: Norman Hagen

PÅ TRENTEMYRA ETTER TRANSUR

Skrevet en kald førjulsdag i 2012 etter syltetøykoking.

Roger Halvorsen, Hanevoldvn. 15, 3090 Sundbyfoss

Jeg synes at ”bærpelling” er en fin hobby. Det er bare det å finne tid til det og rette tida. Jeg har i *Listéra* 2/2012 fortalt om ”bærpellerane” på bohusläntur med heller dårlig utbytte hva mengden bær angår. Men ”blingon” kan det vel bli et annet år også. Det er sånt en sier når drømmene tar en i førjulsstemninga, og gradestokken viser rundt $-17\text{ }^{\circ}\text{C}$. Det er så kaldt at katta ligger så tett innat ovnen i stua at værhåra nesten blir svidd. Ut vil den ikke. Kanskje han (Truls) drømmer om bedre tider han også? Vi andre går til og fra med små juleforberedelser av ymse slag.

Blant annet har jeg plukka litt bringebær ut av fryser'n for å koke syltetøy. Det var da jeg fant en innkjøpt pose med det som i sin tid ble lansert som ”amerikanske tyttebær”, men som etter hvert viste seg å være tranebær, store tranebær fra Amerika, ørlite dårlig modna noen av dem, men ei stund i fryser'n hjelper som oftest.

Så ble jeg sittende å fundere på hvorfor jeg på høsten de siste åra ikke har besøkt mine faste gamle plasser for å plukke tranebær, norske tranebær, mindre enn de amerikanske, men større enn store

rips og ofte langt mer modne. Jeg vet ikke helt svaret, men jeg antar at det henger sammen med at det med alderen blir vanskeligere og vanskeligere å komme seg ut av tunet her hjemme, forsere den såkalte ”dørstokkmila”. Dessuten har vi anskaffet en ”ny bruktsafa”. Den er det vanskelig å få baken opp av, og det er dessuten lett å falle over på sida en gang på ettermiddagen, ja, av og til på formiddagen også. Da er det enklere å finne noen poser med store ”amerikanske tyttebær” på Meny.

Litt botanikk, takk!

Men nå bør det jo være slik, i et seriøst botanisk tidsskrift som *Listéra*, at en lar være å sukke over ”spilte bær” og heller ser litt på botanikken og kulturhistoria omkring disse sure myrbæra jeg tidligere har hatt så stor glede av å plukke. For sure er de til tider. Hans Ross (1895) har merkelig nok ikke med navnet tranebær i sin *Norsk Ordbog*, men til gjengjeld har han en god opplysning om beskaffenheten til det som må være tranebær med begrepet ”transur adj. Meget suur = illsur. Jæd (= *Jæren*).” Det kan ikke være tvil om hva han beskriver.

Fig. 1. Tranebærblomstene kan minne om hodet til fuglen som har gitt planta navnet sitt.

Men det var altså dette med botanikken

Her kommer derfor en kort beskrivelse av de norske tranebærartene:

Tranebærslekta *Oxycoccus* Hill. i lyngfamilien *Ericaceae* har ifølge Jens Corneliuson (1996) fire arter, hvorav to er norske.

De to artene våre er krypende vintergrønne dvergbusker. Blomstene er firetallige og vokser på trådtynne og opprette skaft. Kronflikene er rosarøde og litt tilbakebøyde. De ofte mørkt gule til brune pollenknappene vokser tett inntil griffelen som stikker ut i framkant av pollenknappene. (Se fig. 1.) Når en ser på blomsten med blomsterskaftet og det hele, kan utseendet minne om hodet og det lange nebbet på ei trane, derav navnet.

De to norske artene er: stortranebær *Oxycoccus palustris* Pers. (syn. *O. quadripetalus* Braun-Blanq) og småtranebær *O. microcarpus* Turcz ex. Rupr. Av Linné fikk

tranebæret navnet *Vaccinium microcarpum* L., mens småtranebær ikke var ”oppfunnet” av Linné ennå. Slektsnavnet ble så endret til *Oxycoccus* og har siden vekslet litt, men i siste utgaven av Lid (Elven 2004) er navnet tilbake til *Oxycoccus* igjen. Lid (Elven 2004) skriver at det er funnet ”mellomformer” oppført som en hybrid, *O. microcarpus* x *palustris*.

Beskrivelsen av våre to arter er ”såre enkelt komplisert”. Det ”kompliserte” er i hovedsak avhengig av ei lupe for å løses.

Forskjellene på de to artene, for oss amatører, er knytta til behåring på blader og pollentråder (lupe!), bladformen og antall blomsterskaft. Stortranebær har som oftest to blomsterskaft sammen, finlodne årsskudd og blomsterskaft, og begerflikene har hår i kantene. De og blada er breiest opp mot midten. Småtranebær er i beste fall glissent håra på årsskudd og blomsterskaft, og begerflikene er snaue. Dessuten har denne arten som oftest bare ett blomsterskaft, sjelden to sammen som stortranebær, og bladene er breiest ved grunnen.

Skal vi drive ”fintelling” på artene, utenfor amatørernes rekkevidde, er forskjellen på stortranebær og småtranebær antall kromosomer, $2n = 48$ hos stortranebær og $2n = 24$ hos småtranebær. Da må det spesialister til. ”Mellomformene”, altså hybridene, er oppgitt å ha $2n = 36$, midt mellom det store og det lille tranebæret. Så vet vi det også, om vi blir spesialister!

Bæra blir røde til mørkt røde når de modner.

Voksestedene for tranebær er gjerne blaute flytetorver og torvmosemyrer.

Utbredelsen av "våre" tranebær

Stortranebær finnes i de nordlige delene av Nord-Amerika (USA og Canada), Europa og Asia.

Fig. 2. Tranebær i blomst

Fig. 3. Tranebæra ligger utover mosedekket og modner sist i oktober.

Småtranebær finnes stort sett lengre mot nord og i høyereliggende områder i Europa og Asia, men skal også finnes noen steder i Nord-Amerika. I Norge finnes småtranebær stedvis helt ut til kysten, bl.a. i Telemark.

Hybriden er kjent fra noen ganske få steder i Norge, men den er ifølge Elven sannsynligvis oversett.

Amerikanske arter av tranebær

Så var det de store *amerikanske tyttebæra* da, de som altså er en amerikansk utgave av tranebær, *Oxycoccus macrocarpus*, det vil si tranebær med "store frukter". De har flere navn: large Cranberry, American Cranberry og Bearberry. Det er disse som selges i butikkene hos oss. Det amerikanske navnet cranberry har den samme betydningen som det norske navnet.

Bæra er mer enn dobbelt så store som våre stortranebær, men så er de da også dyrket og gjødslet med omhu for å bli så store, de bæra vi kjøper i butikken altså. Denne arten er vanlig over større områder i de nordlige øststatene i USA og tilstøtende områder i Canada, men den finnes spredt også i andre deler av det nordlige USA og Canada, også som viltvoksende.

Den fjerde arten *O. erythrocarpus*, kalt *Southern Mountain Cranberry*, vokser i høyereliggende områder av de sørøstre delene av USA (Appalachian Mountains) og i Øst-Asia. Denne arten en opprett løvfellende busk som blir opptil 1,5 m høy.

Fig. 4. Southern Mountain Cranberry
Oxycoccus erythrocarpus

Bildet til venstre er lånt fra nettstedet www.flickrriver.com og har denne følgeteksten (fra engelsk):

*Jeg dro på en guidet tur langs åsen Grandfather Mountain, og disse blomstret rikelig langs stien i granskogshabitat. De så ut som noe bortimot blåbærbusker (amerikanske!), men blomstene lignet ikke på blåbærblomster i det hele tatt. Ingen av oss kunne forstå hva det var i løpet av turen, men jeg tror jeg har fått identifisert dem som *Vaccinium erythrocarpum* (= *Oxycoccus eryt.*), the Southern Mountain Cranberry. Fruktene er beskrevet som spiselige, men sure, litt gjennomskinnelige røde til dypt purpur eller nesten svarte.*

Fig. 5. An illustrated flora of the northern United States, Canada and the British Possessions. Vol. 2: 705. Courtesy of Kentucky Native Plant Society.
Scanned by Omnitek Inc.

Familie- og slektstilhørighet

Tranebær hører altså til lyngfamilien *Ericaceae*, men slektsnavnet varierer. I svenske floraer opererer man ofte med slektsnavnet (genus) *Vaccinium* som er det samme som for blåbær, tyttebær og blokkebær. Dette slektsnavnet brukes også i Amerika. Imidlertid bruker en der også begrepet "underart" (subgenus) under *Vaccinium*, og da føres de fire artene til *Oxycoccus*. I siste utgave av Lids flora brukes *Vaccinium* som et synonym til *Oxycoccus*. I tidligere utgaver står den ført opp som *Oxycoccus*, i andre utgaver er den ført opp under slekta *Vaccinium*.

Betydning av navn

Betydningen av *Oxycoccus* kan enkelt sagt være "surbær", noe som

greit forteller om hvordan tranebær smaker; – ganske surt! *Oxycoccus* er avledet av det greske *oxys*, som, siden det gjelder tranebær, har den treffende betydningen ”sur, kvass, bitende i smaken”, eller som Ross skreiv: ”illsur”. *Kokkus* er avledet fra gresk og betyr bær eller frø.

Det er en Valerius Cordus (d. 1544) som visstnok ga tranebæret dette navnet.

Artsnavnene betyr henholdsvis ”som vokser på myr” (= palustris), ”med små frukter” (= microcarpus), ”med store frukter” (= macrocarpus) og ”med røde frukter” (= erythrocarpus). Tidligere ble stortranebær kalt *Oxycoccus quadripetalus*, noe som betyr ”med fire kronblad.”

Tranebær i norsk tradisjon og bruk

Arbo Høeg (1976) skriver:

Skjønt tranebær er vanlig på myrene, lar det seg ikke gjøre å samle slike mengder som av de andre bærsortene; planten er uanselig, bærene ligger nede i mosen, og de må plukkes ett for ett. Derfor er de ikke på langt nær så allment kjent og så meget brukt som blåbær og tyttebær.

Om bæra er uanselige, er kanskje et spørsmål om øyet som ser. Det går fint an å finne dem i mosen.

Mange kjenner til denne planta, på tross av at en må ut på blautmyra for å finne den, og bæra er blitt plukket og spist i større eller mindre grad. (Se også bilder og tekst i egen ramme!)

Som syltetøy har tranebær vært brukt i små mengder, skepsis og

dyrt sukker til tross. Det er fortalt at tranebær har vært brukt i ”medisinsk” sammenheng, for eksempel mot forkjølelse og mot urinveisplager. I Spydeberg ble det etter tradisjonen laget et avkok av planta til bruk i badevannet for barn som hadde ”revel”, d.v.s. utslett og kviser. På grunn av voksemåten, krypende lange stengler i torvmoser, en voksemåte som minner om linneas måte å vokse på, er også tranebærplanta noen steder kalt ”naurislegras”, det samme som nårislegras, akkurat som linnea. Dermed sa ”signaturlæra” at den kunne brukes mot nårisle som er det samme som helvetesild. Nårisle brer seg på kroppen på samme måten som plantene brer seg på myra. Nårisle var det gamle navnet på helvetesild.

Rolf Hjelmstad skriver i ”Urte-kildens planteleksikon” at planta, da i første rekke bæra, har vært ansett som urindrivende middel, desinfiserende på urinveiene, febersenkende og blodsukkersenkende, og de inneholder en god del antioksidanter. Videre skriver han at tranebær kan brukes mot urinveisinfeksjoner (bl. a. blærekatarr), nyrestein, ødemer, hudsykdommer, utslett, kviser, helvetesild (belterosen), skjorbuk, forkjølelse og mark i magen. Dersom jeg skulle gjette, antar jeg at en del av dette baserer seg på tradisjonene en finner i tidligere folkemedisin.

At tranebær ble brukt mot skjorbuk, er en naturlig følge av at bæra, særlig om høsten og på våren, inneholder en god del vitamin C. Dette med vitamin C og skjorbuk er jo kjent fra bruken av bær og grønnsaker

Amerikanske produksjonsmetoder av tranebær

I USA og Canada dyrkes tranebær i store mengder på spesialbygde "åkre". Om dette og om tranebærets historie i Amerika, næringsinnhold og mye annet interessant, kan en lese mer om på Wikipedia.

Bæra dyrkes på spesielt tillagede "myrer" der det legges til rette med underlag, fuktighet og gjødsling. Når bæra modnes etter hvert, fylles det på vann i de plane "ferdigmyrene", og bæra flyter opp (Fig. 6). Så foretas det en slags "skimming" av vannflatene på "myrene" som nå nærmest ser ut som grunne vann (Fig. 7) og bæra samles innenfor et lensesystem nesten likt det som brukes i oljevernet. Når bæra er samlet sammen på vannoverflaten, samles de opp med spesielle belter eller oppsugingsmekanismer (Fig. 8).

Fig. 6. Innhøsting av amerikanske tranebær.
(Fra Wikipedia).

Fig. 8. Innhøsting av amerikanske tranebær.
(Fra Wikipedia).

Fig. 9. Jonathan Eastman Johnson:
*The Cranberry Harvest on the Island of
Nantucket, 1880.*

Fig. 7. Innhøsting av amerikanske tranebær.
(Fra Wikipedia).

Fig. 10. Tidligere ble bæra plukket
for hånd og ofte var barna en viktig
arbeidskraft under innhøstingen.

generelt. Tranebær er dessuten rik på benzosyre, noe som gjør at bæra holder seg lenge.

Tranebær i litteraturen

Tranebæra kan utmerket godt samles på myrene etter at snøen er gått, og derfor var de et godt bidrag til kostholdet på den tida av året da skjorbuk herjet som verst. Etter en vinter er smaken mindre sur. Tenke seg til en bærtur sist i april.

Åsta Holth er en av dem som skriver om denne bruken av tranebær flere steder i boka *Kornet og freden* som er første bindet i hennes trilogi om hennes egen familie på Finnskogen.

*”Ho hadde ei lita neverkorg i hånda, ho hadde vori og plukka **tranebær**, og bau han. Vidunderlege, sure friske **tranebær**. Dei er sure så ein laut skjera ansikt, men når ein har svelgd ei, kjenner ein at ein lyt ha ei til – og ei til.”*

*”–Det er ein velsignels, sa Kaisa, –alt det gode som er nå. Syre og karve er godt for vårtrøytteleik, og **tranebær** også. Er det ikkje forunderleg at Vårherre har laga det så at vi kan få friske bær om våren, just som bærbuttane tek til å bli tomme? Kaisa såg Herrens visdom og grenselause godheit i alt.”*

*”Og storfuglen hadde ikkje bynt å verpe ennå. **Tranebær** var bra, det kunne ein finne med eitt snøen gikk av myrene.”*

”Ho hangla over det, men snart

*betre, snart verre – til våren endeleg var der med **tranebær** og karvekål og spirande kokleare ved strand.”*

*”–Å pytt – nå som det blir mjølk i kyrne att og sava i bjørkene og **tranebær** på myrene og all ting. Og snart leikar fisken.”*

*”Med mjølk og **tranebær** og sava og fisk til, så vart dei mette.”*

Som en kan se, bruker Åsta Holth temaet tranebær helt i tråd med tradisjonene omkring bruken av bæra.

Også *Hans Børli* bruker tranebær som tema i et par av dikta sine. I diktet *Frosne tranebær* skriver han:

*Når dagene var som verst –
vinterdager harde og kalde
som slitt meiestål –
da kom ordene til meg:
en bitter smak innerst i hjertet.
Det var som når nordavinden
uler isnende over myrene
og soper lyngtuene reine
så frosne **tranebær** lyser fram,
mattrøde og bitre
som om himmelen hadde blødd.*

I diktet *Vårfiske* heter det:

*Så trasket vi heim over myra
med fangsten vår tredd på et spø.
Og sundtråkket **tranebær** lyste
som blo der vi tro i snø.
Vi sa ikke stort – var redd for
å røpe med ord våre sinn.
Det skurte i brystet, det gnugret
som rek-is i drift for vind.
Og all denne kantete glede,
vår kjærleik til skog og jord,*

*sto skrevet på himlen: en rune
av grågåås på flukt mot nord.*

*Ja, våren i skogen! Et under
av hvite, vingete gry
som veltet bort steinen fra graven
så livet sto opp på ny.*

Bruk av tranebær

Tranebærsaft brukt som middel mot forkjølelse og feber er blitt en slager, og i Sverige ble, skriver Hjelmstad, ”tranebærhonning”, en blanding av like deler tranebærsaft og honning, brukt mot mark i magen hos barn. Bruken i medisinsk sammenheng er av mange selvfølgelig blitt betvilt etter hvert.

Derimot kan forfatteren etter egen erfaring anbefale både syltetøy og likør laget på tranebær. Dersom det ikke hjelper mot noe, er det i alle fall godt. Konsistensen på tranebærsyltetøyet er litt geléaktig. Det behøves svært lite stivelsesmiddel i syltetøyet, som dessuten egner seg godt for å lage en praktfull saus til ostepai eller ostekake. Trykk syltetøyet gjennom et dørslag for å få bort restene av skallet, og lag en tyktflytende fruktsaus på vanlig måte.

Likøren er heller ikke vanskelig å lage. Frys bæra noen dager og legg dem på sprit, som en gjør med kirsebær. Smaken på likøren påvirkes

Fig. 11. Tranebær er utmerket til likør og syltetøy.

Fig. 12. Tranebær smaker best etter en frostperiode og kan godt plukkes når snøen går om våren.

Fig. 13. Tranebær (fra Wikipedia)

Fig. 14. Tranebær klare til bruk (fra Wikipedia)

av god lagring. Det sies at den er best etter ca. to år (årgangslukør!). En liten tålmodighetsprøve er det.

Navn på tranebær

Navnet på bæra er gammelt. Går vi langt tilbake i historien, til norrøn tid, ble bæra kalt tranber. Ser vi så på navnene i våre naboland, vil vi se at trane går igjen også der. På svensk er tranbär det mest brukte (offisielle) navnet, men utvalget av lokalnavn, ofte som variasjoner av det "offisielle", er ganske stort. Mange av dem er gamle (se Lyttkens og Jenssen-Tusch), men i hovedsak har de med "trane" å gjøre.

Her er et par eksempler: tranvaksin og tranubär. Dette gjelder da bæret, mens når det gjelder navn på selve planta, finner vi lokalnavn der forleddet tran(e) er satt sammen med ris, växt og buske.

Mange svenske bærsorter har, som sikkert mange vet, et eller annet navn som ender på -on, for eksempel hjortron, hallon og lingon, og tranebær føyer seg pent inn i denne rekka med navnene trånjon og tranjuton. Mossbär, myrbär og tufbär er navn som vi finner paralleller til i norsk og dansk, mens guldsmedsbär er svenskene trolig aleine om.

Fra dansk kjennes både tranebær, tuebær og myrebær.

Også i tysk og engelsk kommer trane-navnet inn: Kranichbeere (kranich = trane) og Moosbeere (tysk) og cranberry (engelsk).

På norsk finner vi foruten tranebær både myrebær, myrtyta og stråbær og dessuten tonnorbær etter Gunnerus.

Mange navn lokalt

For en del år siden fortalte Karl Sigurd Eriksen meg da vi snakket om tranebær, at i Østfold ble bæra kalt *trenter*. Karl var født i Onsøy utenfor Fredrikstad. Hos Aasen (utg.1918) finner vi under ”Tranebær” oppgitt følgende: ”I Smaal. (= Smålenene, d.v.s. Østfold) Trante (Tranter).” Navnet er angitt både hos Jenssen-Tusch og Lyttkens med Aasen som kilde. Hos Jenssen-Tusch finnes navnet tranter oppgitt fra Dalsland og Bohuslän, to svenske landskap som begge grenser opp mot Norge. Både tranta og tranter er angitt hos Lyttkens. Hos sistnevnte er angivelsen tranta fra Värmland.

Pussig var det derfor at jeg, noen år etter praten med Karl, tilfeldigvis fant navnene Trentemyra og Trentemyrfjellet på Drangedalskartet da jeg leita etter noen stedsnavn i området. De oppgitte stedene ligger like inntil Nakksjø stasjon på Sørlandsbanen, litt over ei mil nord for Drangedal stasjon. Det er vel neppe tvil om at det også her dreier

seg om tranebær. Som om ikke det var nok, ”googlet” jeg (som det så fint nå heter på norsk) navnet Trentemyra på nettet. Da dukket navnene Trantemyra og Träntemyr opp. Trantemyra er en avdeling for barn i alderen 0-3 år ved Oksviken barnehage i Gressvik, Fredrikstad kommune. Ganske originalt navn. Träntemyr er et stedsnavn på Orust i Bohuslän.

Dermed erfarer vi at verden ikke er særlig stor, og at trente- (trante-) navnet lever i beste velgående.

”Ille surt” som en sier i Østfold, – og på Jæren

Foran har jeg nevnt at Hans Ross (1895) merkelig nok ikke har med navnet tranebær i sin *Norsk Ordbog*, men til gjengjeld har han en god opplysning om tranebær med: ”transur adj. Meget suur = illsur. Jæd (= Jæren)”, men de er sannsynligvis ikke så ”illsure” til våren, etter at snøen er borte fra torvmyrene. Da kan vi tillate oss å dra på en ytterst tidlig bærtur. Jeg får sannelig lyst.

Litteratur

An illustrated flora of the northern United States, Canada and the British Possessions.

Vol. 2: 705. Courtesy of Kentucky Native Plant Society. Scanned by Omnitek Inc.

Arbo Høeg, Ove. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Børli, Hans. 1998. *Samlede dikt*. 2. oppl. Aschehoug.

Corneliusson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.

Holth, Åsta. 1977. *Kornet og freden*. Lanternebøkene. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Jenssen-Tusch, H. 1867. *Nordiske Plantenavne*. H. Hagerups Boghandel, København.

Lid, J. & Lid, D.T. 2004, *Norsk flora*. 7. utg. v/ Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

Lyttkens, August. 1912-1915. *Svenska växtnamn*. C.E. Fritzes Bokförlags AB, Stockholm.

Ross, H. 1895. *Norsk Ordbog*. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.

Aasen, I. 1918. *Norsk Ordbog*. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.

Nettsteder:

Wikipedia

www.flickriver.com

PRESSEKLIPP

Telemarksavisa torsdag 23. januar 2014

Kragerø:

Tror folk tier om sjeldne planter

På grunn av de strenge reglene lar folk ofte være å melde fra om funn av fortidsminner og sjeldne planter og dyr. Det uttalte Tore Ramberg (H) under bygningsrådets møte i går kveld, i forbindelse med en sak om en ny boligtomt ved Barlandskilen.

Da Fylkesmannen hadde søknaden til vurdering, ble det påpekt at det tidligere var funnet en sjelden variant av bregnen sisselrot i det aktuelle området. Forekomsten ble fredet allerede i 1916, og dette var en av de aller første naturfredningene her til lands. I forbindelse med søknaden om fradelingen av boligtomta, ble området undersøkt på nytt av Fylkesmannen i fjor høst. Da ble det funnet kun ett eksemplar av den sjeldne planten.

For snevert

Etter at søkeren hadde plassert boligen lenger bort fra den unike bregnen, gikk bygningsrådet i går enstemmig inn for å innvilge søknaden. Ramberg ga likevel uttrykk for at han synes dagens regler er for snevre.

- Jeg hadde forstått bekymringen om det hadde vært snakk om en levedyktig forekomst. Men her er det kun snakk om ett enkelt eksemplar.

- Jeg tror at folk ikke tør å melde fra, når de kommer over sjeldne planter og dyr, eller fornminner. Det medfører store kostnader for grunneierne å få slikt undersøkt. Jeg tror faktisk at dagens regler fører til at vi mister flere sjeldenheter enn det som kommer for dagen, sa Ramberg.

NYTT FRA STYRET VÅREN 2014

Vinteren er over. Årsmøte med valg er avholdt og det er vel ingen stor overraskelse at styremedlemmene som var på valg ble gjenvalgt. Det nye styret har hatt sitt første styremøte hvor turprogrammet ble gjennomgått og godkjent. Det er klart for utsending sammen med *Listéra* før blåveisturen vår.

23.-25. mai har NBF landsmøte i Søgne. Bjørn Erik Halvorsen og Esther Broch vil representere TBF. Bjørn Erik vil og delta på kurs om validering i Sabimas regi. Styret har valgt å melde TBF inn i FNF, Forum for Natur og Friluftsliv. Det er en paraplyorganisasjon for de kommunale fora hvor medlemsorganisasjoner som TBF og andre grønne foreninger vil ha et medlem. Harald Stendalen vil representere TBF.

I samarbeid med Sabima og Telemark sopp- og nyttevekstforening vil det en helg i slutten av september bli arrangert soppkurs her i Grenland.

Jæren er målet for sommerekskursjonen, og vi har allerede nå 30 på deltakerlisten. Den delen av landet vårt har jeg et spesielt forhold til og det gleder meg derfor at så mange vil være med. Vel møtt til en ny tursesong.

For styret Esther Broch

BALLASTPLANTER SAVNES

Charlotte Bakke

Det er nå ca. 18 år siden ballastbedet på Mule Varde ble etablert. Omtrent 40 arter ble den gang plantet inn. Gjennom tiden som har passert har noen av dem blitt borte mens andre har kommet til. Ikke få arter kan forsvinne et år og dukke opp året deretter. Siste sesong var det 30 slag planter i bedet.

Undertegnede har i alle år vært ansvarlig for å holde det i stand. Vi går mot en ”blomstrende” årstid og i den forbindelse vil jeg ytre et ønske om å få flere ballast-arter inn i bedet for å erstatte de som har forsvunnet eller har blitt ”dårlige”. Spesielt noen litt høye arter som gjør mye ut av seg ville det vært fint å få på plass, men også andre, selvsagt.

Hvilke arter er det så snakk om? Nevnes kan noen som tidligere prydet bedet:

apotekerkattost *Malva sylvestris*,
byreseda *Reseda lutea*,
hvitdodre *Berteroa incana*,
kronvikke *Securigera varia*,
steinsennep *Diplotaxis tenuifolia*,
fargerese *Reseda luteola*,
svartsøtvier *Solanum nigrum*,
flickjempe *Plantago coronopus*,
tappgåseblom *Anthemis cotula*,
ugrasbingel *Mercurialis annua*,
hjertermelde *Chenopodium hybridum*,
kråkekarse *Coronopus squamatus*.

Andre slag som kan knyttes til ballast er naturligvis også aktuelle. Det er god plass i bedet!

Er det noen som kan gi meg opplysninger om steder der det er mulig/lov å hente planter/ta frø? Planter eller frø mottas også med takk.

På neste side følger en liste som viser hvilke arter som fantes i bedet i 2013: (Se også TBFs hjemmeside: www.miclis.no/tbf)

Flickjempe *Plantago coronopus*

Apotekerkattost *Malva sylvestris*
 Askerstorkenebb *Geranium pyrenaicum*
 Brokkurt *Herniaria glabra*
 Brunkløver *Trifolium spadiceum*
 Byvortemelk *Euphorbia peplus*
 Fargeresea *Reseda luteola*
 Hunderot *Ballota nigra* s.s.p. *nigra*
 Hvitdodre *Berteroa incana*
 Hvitmure *Drymocallis rupestris*
 Jernurt *Verbena officinalis*
 Jordskolm *Lathyrus tuberosus*
 Kronvikke *Securigera varia*
 Krypmure *Potentilla reptans*
 Markkarse *Lepidium campestre*
 Murtorskemunn *Cymbalaria muralis*
 Nattlys *Oenothera biennis*
 Nonsblom *Anagallis arvensis*
 Ormehode *Echium vulgare*
Potentilla reptans x *angelica*
Potentilla reptans fl.plena
 Ramkarse *Coronopus didymus*
 Småsnegleskolm *Medicago minima*
 Småstorkenebb *Geranium pusillum*
 Småtorskemunn *Chaenorhinum minus*
 Småvortemelk *Euphorbia exigua*
 Steinsvineblom *Senecio squalidus*
 Stivgaukesyre *Oxalis stricta*
 Svenskegras *Sesleria caerulea*
 Takfaks *Anisantha tectorum*
 Tunbalderbrå *Lepidothea suaveolens*

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no),
 tlf. 35 51 27 01

Kronvikke *Securigera varia*

Ugrasbingel *Mercurialis annua*

Byreseda *Reseda lutea*

TRE MANN I EN SUBARU ELLER ETTER HENGEGRAS I FINNDALEN

Roger Halvorsen

For anledningen var Audi'n til Øystein bytta ut med en Subaru Forester på grunn av at vi hadde som mål å dra til fjells til setergrendene i Finndalen opp fra Vågå. Dessuten var den alltid godt forberedte Bård erstattet med vår gode venn Trond fra Stavern. På tross av at Bård sto på med sykling og fysiske utskielser i

ferieuka si og dermed måtte avstå fra en botanisk "signingsferd" til en av de merkelige botaniske lokalitetene vi etter hvert fant ut at vi måtte besøke, var vi likevel godt forberedt på det som kunne møte oss der oppe i fjellheimen. Dessuten er Bårds "vikar" en riktig så god erstatter både faglig og sosialt. Således ble, på tross

Finndalen i Vågå. Foto: RH

av Bårds fravær, vår utferd til en setringsdal oppe i Vågå en hyggelig opplevelse. Etter to dager ankom vi våre hjem med blussende kinn, glade i hugen og fulle av botaniske inntrykk, langt flere enn vi hadde planlagt.

Blyttia-inspirasjon

Foranledningen til denne ferden inn i den norske fjellheimen var Reidar Elvens og Eli Fremstads overmåte spennende artikkel om funn av hengegras *Arctophila fulva* i Lom-Vågå- området. Artikkelen sto i det fjerde heftet av Blyttia i 2012 og er verdt å lese. I alle fall fant vi ut at vi burde besøke stedet, en vakker U-dal i Lom. Vi planla at vi skulle være fire mann i Subaru'n, men som nevnt ble det vanskelig for ikke-pensjonisten Bård å avstå fra et par dagers sårt tiltrengte lønnsutbetalinger etter diverse utenlandsturer og svalbardferd, men vi har virkelig ikke avskrevet hans eminente forberedelser til framtidige turopplegg og dessuten hans sterke sosiale kvaliteter til seinere anledninger. Bare så det er sagt.

Etter å ha lest Blyttia-artikkelen nøye og mange ganger, bestemte vi oss: Finndalen og hengegras! Basta! Med mulighetene til å få se ei plante med de nærmeste kjente lokalitetene 820 km unna (i Bottenvika) kjentes det som et naturlig valg. Vi var stilltiende blitt enige om at alle andre mulige besøk på lokaliteter skulle gjøres etter "innfallsmetoden" på denne turen, en svært effektiv metode når Bård mangler i reiseselskapet.

Vi la i vei en onsdags morgen med kurs for Gudbrandsdalen og Otta hvor vi hadde avtalt å møte Hans Schwencke, en aldeles hyggelig og svært hjelpsom kjenner av Nord-Opplands utmerkede og rike flora.

Ved rasteplassen ved Mjøsbrufestet fikk vi den første nærkontakt med botanikken på veien oppover. I kanten av plassen sto det umiskjennelige eksemplarer av en bjørnekjeks som ganske kvikt ble bestemt til tromsøpalme *Heracleum tromsoensis*, som den er kalt i siste utgaven av Lids flora.

Første botaniske stopp i "dalenes dal"

Trond hadde uttrykt et lite ønske om å få se russeburkne *Diplazium sibiricum*. Dette var et helt ubeskrevet blad i hans rike kunnskap innen den norske floraen. Derfor avtalte vi med dyrlegen Hans å treffes på en kjent "drive-in-forekomst" like nord for Otta. Vi ankom stedet etter at en av deltagerne som hadde vært her før, ledet oss et stykke på "villstrå" (et begrep muligens avledet av et lokalnavn på finnskjegg *Nardus stricta*).

Russeburkna sto på hell, men det fantes likevel godt med friske og raske eksemplarer på stedet, og dessuten fikk vi se en liten klon av smalfrøstjerne *Thalictrum simplex* L., en art som også vekker begeistring hos oss litt småblaserte amatørbotanikere. Det var en helt ny og tidligere ukjent lokalitet ifølge vår lokale hjemmelsmann. Det bør kanskje også nevnes at vår

guide løftet en advarende finger da vi startet opp med å forgripe oss på store praktfulle villbringeber, fordi han neste dag hadde tenkt å plukke til vinterbruk. Som ihuga ”bærpellær” viste forfatteren full forståelse for ønsket hans. Derfor dro vi raskt videre på vår ferd. Hans geleidet oss mot Vågå, opp en dalside gjennom den av Elven-Fremstads beskrevne V-dalen og inn i en aldeles vakker og betagende U-dal med gamle vakre setringsgrender med lave gråsprenget sel og uthus. Utsikten ned mot elva Finna var reint ut spektakulær.

Finna og hengegraset

Vi var forberedt på at vi ikke skulle finne aks av hengegras. Blyttia-artikkelen mer enn antydte at det ville bli vanskelig.

Vi besøkte flere av de områdene som var merka av på kartet i Blyttia, og det var ikke på noen måte vanskelig å finne vegetative skudd av graset. Det fantes store mengder hengegras på leirflatene langs Finna, men arten skydde, slik som Elven-Fremstad skriver, sand og grus. Vi lette og lette, men ingen strå med aks var å finne.

Hans og Roger leiter langs Finna. Foto: ØR

Sterilt skudd av hengegras *Arctophila fulva*. Foto: RH

Beitepresset fra sauer og kyr kan gjøre en hvilken som helst ihuga amatørbotaniker fortvila og småsinna på støtteordningene i norsk landbruk. Det var så snaubeita at det var en gru. Hva med å få verna en og annen flekk langs Finna for å se om det vil begunstige fertiliteten hos hengegras? Noen av oss tenkte kanskje også den kjetterske tanken å slippe noen flere rovdyr ut på de fine beitene her.

Hvordan i all verden...?

Der vi balanserte opp og ned over tuelandskapet, over små bekkefar og vadet over til sand- og leirebanker og

til småøyer langs den vakre elva, var det ikke fritt for at vi undret oss en del over ”hvordan i all verden...?” Ja, hvordan i all verden finner botanikere fram til disse lokalitetene der nye og nærmest usannsynlige ting dukker opp. Det er lett å ankomme etter at lokalitetene er oppdaget, men når det gjelder oppdageren, kan en liksom undre seg. Vi kjenner mange eksempler på slikt, men vi slutter ikke å undre oss av den grunn.

Roger balanserer i tuelandskapet. Foto: ØR

Nye mål neste dag

Etter å ha konstatert at lokaliteten svarte til forventningene vi hadde etter Blyttia-artikkelen og at det ville ta lang tid å finne et mulig aks, om det overhodet fantes der etter sommerens beitesesong, dro vi til Vågå og skeiet ut med å ligge på hotell.

Etter en lang og fyldig frokost neste morgen, karret vi oss videre til starten på en etter hvert svært så lang hjemvei. Som første stedet på hjemveien besøkte vi Sve gård

for å få et glimt av pipeløk *Allium fistulosum* på taket av et av tre praktfulle stabbur. Det som mest imponerte potetsamleren i selskapet, var de store og riktblomstrende åkrene med mandelpoteter.

”Jo-o-o,” sa Trond og dro på det, da vi ymtet frampå om han kunne tenke seg å se dvergmarinøkkel *Botrychium simplex* og kanskje snuse på en annen marinøkkel-lokalitet, ”det kunne kanskje vært artig å se den!” Han hadde bare saftig god lyst til det.

Derfor svingte vi opp Sjodalen og starta ferden mot Randsverk og Hindseter. Vi leita litt for å finne nedkjøringa til Sjodalen hyttesenter, rundt 3 km nordøst for Hindseter, og parkerte foran stien ned. Da hadde Øystein og undertegnede vært enige

Dvergmarinøkkel *Botrychium simplex* ved Sjoa 2013. En av de mellomstore. Foto: ØR

Dvergmarinøkkel ved Sjoa 2009. Fine eksemplarer dette året. Foto: RH

om at nesten hver nedkjøring vi passerte og som gikk ned mot Sjoa, måtte være veien til dvergmarinøkkel-paradiset. Skjønt ”paradis”? Vi fant stedet, men vi måtte krype på knærne for å finne dvergmarinøkklene.

Øystein sto for bragden med å finne de første etter en del leiting og åpnet dermed øynene på oss to mer tilårskomne pensjonister. Vi telte opp noe i overkant av 50 eksemplarer før vi ga oss. De minste var knapt 3mm høye. Plantene var ganske så på hell, og det så ut for at det hadde vært

dårlige forhold dette året. Vi fant også noen få eksemplarer av den vanlige marinøkkel *Botrychium lunaria* og et par fjellmarinøkler *B. boreale* på noen grasbakker utenfor området der dvergmarinøkkel vokste.

Etter å ha mesket oss med mengder av bakkesøte *Gentianella campestris* ssp. *campestris*, sannsynligvis av den høsttypen som er kalt var. *campestris*, bittersøte *G. amarella* ssp. *amarella* med massefølge av jåblom *Parnassia palustris* og en hel del mogop *Pulsatilla vernalis*, for lengst i frø,

Trond i Sjudalen. Foto: ØR

Bakkesøte *Gentianella campestris* ved Sjoa 2013.
Foto: RH

ruslet vi blide opp til bilen igjen.

Siden vi likevel var på disse traktene, syntes Trond på samme måte som vi to andre, at vi kunne legge inn en hvilestopp ved Rindvang i Sel kommune. Øystein

Bittersøte *Gentianella amarella* ved Sjoa 2013.
Foto: RH

og skribenten hadde vært der flere ganger før og håpet på at de kunne vise sistemann en ny marinøkkelart, høstmarinøkkel *B. multifidum*, som vi visste skulle vokse her. Vi leita og leita, men fant stort sett bare vanlig marinøkkel. Dårlig år for marinøkler? Ja, det så slik ut. Noen få fjellmarinøkler dukket også etter hvert opp, men vi lette forgjeves etter høstmarinøkkelen. Det skulle dessuten være funnet dvergmarinøkkel noen 100 meter fra hovedområdet, over ei bru på andre sida av elva Rinda. Her er lokaliteten grodd igjen og dvergmarinøkkelen er borte for lengst. Før vi fikk karret oss dit, nærmest snublet Øystein over

to små individer av handmarinøkkel *B. lanceolatum* til største glede for han selv. Han var temmelig sikker på, der og da, at han ikke hadde sett arten før.

Vel oppe på flata igjen gjorde vi et nytt søk etter høstmarinøkkelen, og sannelig fant ikke Øystein et fint eksemplar av arten. Etter litt mer intens leiting, ble resultatet ytterligere to små eksemplarer. Det var storveis for botanikeren fra Stavern med enda en ny art.

Handmarinøkkel *Botrychium lanceolatum*. Foto: RH

Gammalbuå anbefales

Det ble ei kaffepause på Kvam, i den vesle bakeristua Gammalbuå, med utsøkte bakervarer av mange slag, to av oss koste oss i særdeleshet

Høstmarinøkkel *B. multifidum*. Foto: RH

med vidunderlige napoleonskaker, og vi fikk roen over oss igjen. Hadde vi noe mer å vise fram, vi to gamle gudbrandsdalstravere?

Vi dro oss ned den vakre dalen med bygninger og flotte kirkebygg mens vi pludret med planer om framtidige botaniseringsturer i åra som kommer med 3-4 mann i en bil. Dessuten delte vi ivrig våre opplevelser og meninger underveis, i alle fall hver gang Øystein ikke blundet av. Det blir lett slik at vi har så mye å formidle hverandre av alt det vi vet fra før. Men gøy er det, og en kommer alltid på en ny vri på saker og ting underveis.

Vakkert gras

For noen få år siden var Øystein og skriveren på ekskursjon med en flokk svensker som ble begeistret over både det ene og det andre i den lange vakre dalen. Øystein og jeg hadde den gangen brakt vel i havn

opplysninger om at der Gausa har sitt utløp i Lågen skulle botanikeren Sverre Løkken for mange år siden ha funnet det staselige og vakre graset skogsøtgras *Glyceria lithuanica*. Vi stanset den gangen på vei opp dalen, så oss litt rundt og fant graset i store mengder der det var lettest å ta seg fram. Det hender av og til at den mest bedagelig anlagte "livsnyteren" lykkes i sine forehavender. Vi fikk også vist den fram til svenskene. På vår hjemtur denne torsdags ettermiddagen var det Trond som fikk tilbudet. "Er'e langt å gå?" var spørsmålet. "Hva er langt?" var vår undring, – *hundre meter, to hundre meter?*" Trond syntes det holdt med rundt hundre meter. Vi skritta opp på amerikansk øyemål, og kanskje var det rundt 120 meter fra veien. Vi fikk overtalt han til å entre krattskogen med overveldende mengder med skogsøtgras. Hans svar på omtrent tju meter mer enn hans ønske var: "Jo, fint gras, men lundhengeaks er likevel finære!" Men jeg sier nå likevel: "Skogsøtgras er et vakkert og uvanlig gras, selv for en vestfolding."

Bare ett ønske til

Når nå Trond hadde fått teften av nye ting, ønsket han seg som en siste "art", eller egentlig en hybrid, krysningen mellom kåltistel *Cirsium oleraceum* og hvitbladtistel *C. heterophyllum*. Ikke husker jeg navnet på stedet, selv om jeg har vært der før (*). Ved ei lang veigrøft like sør for Gjøvik stoppet vi i et kryss og vandret betatt langsetter veien og så på tilårskomne kåltistler,

Skogsøtgras *Glyceria lithuanica* ved utløpet av Gausa, 2009. Foto: RH

litt mer fraiche hvitbladtistler og en sverm av hybrider med litt rødlig farge i blomsten og ellers intermediær som det så fint heter, i forhold til foreldreartene. Skjønt var det helt sikkert hybriden? Kanskje er variasjonene store for den.

(*) Øystein opplyste seinere at tistlene står mellom Landheim og Alm rett øst for Raufoss, Vestre Toten kommune.

Så dro vi rett hjem, - trodde vi

Ja, slik var planene i alle fall. Men Floras veier er uransakelige. Et sted nede ved Kapp var det som ofte før en sedvanlig botanisk bråstopp. "Det der var gullknapp!" hylte Øystein i et øyeblikk da han ikke dormet av. I nesten to hele dager slapp han å konsentrere seg om å gi sine medpassasjerer følelsen av stor og

skremmende fart. Øysteins kjøring kan for innvidde noen ganger fortone seg som ”nær døden-opplevelser” idet han tror at fartsskiltene på begge sider av veien skal legges sammen for å få tillatt hastighet, for eksempel $80+80=160$. Nå fikk han bedre konsentrere seg om veikantene, når han ikke duppa av da, hver gang han syntes skribenten kjørte for sakte.

Gullknapp *Cephalaria gigantea*. Foto: RH

Bråstopp, som sagt. Gullknapp *Cephalaria gigantea*, fôrvalurt *Symphytum asperum* og prystrandvindel *Calystegia sepium* ssp. *spectabilis* sto vakkert forvillet i veiskråningen. Fram med pressepapir, flora og GPS for nødvendige gjøremål. Nærmest en liten kveldsandakt ble det, med takksigelser og varme tanker.

Vi nådde Ås i tide til at skribenten og Trond avleverte vårt reisefølge til en forventningsfull hustru som knapt kunne vente på referat, og vi nådde Oslofjordtunnelen med bra margin før den stengte for natta. Det er blitt en uvane å stenge den mellom 22.00 og 05.30 noen dager, når det passer oss minst.

Men vi kom hjem trygt, og ”alle var enige om at det hadde vært en fin tur!”

Roger H.
Livsnyter og referent

Foto:
Roger Halvorsen (RH)
Øystein Ruden (ØR)

Artemisia-SLEKTA (Malurtslekta)

Thor A. Wiersdalen

Denne slekta er særdeles mangfoldig, med fire slektsgrupper innen underfamilien *Asteroideae* i kurvplantefamilien *Asteraceae*. Bare innen denne underfamilien er det elleve slekter.

Denne slekta blei jeg kjent med allerede som 12-åring i Langangen der jeg vokste opp. Det var da min botaniske interesse starta, under innsamling av planter som den gang blei pressa. Siden blei det fotografering med lysbilder (dias), og nå den fantastiske muligheten med digitalt speilreflekskamera, fotobrikker og med redigeringsprogram.

På tomta vår i Langangen vokste det ekte malurt *A. absinthium*, og min mor fortalte meg litt om denne, og den blei pressa og lagt i mitt skoleherbarium. Neste gang jeg fikk en fin opplevelse, var da jeg for første gang var på Dovrefjell, nærmere bestemt Kongsvoll og Knutshøttoppene. Denne gangen var det den trolske og nydelige norsk malurt *A. norvegica* som ble funnet.

Burot *A. vulgaris* var. *vulgaris*

Burota er en av de mest forhatte plantene i hele Norge. Den er en sann pest og plage for pollenallergikere

og et vanvittig plagsomt ”ugras” i prydhasene. Blomstringa er fra juli til langt ut i september. Høyden på planta kan bli over 2 meter. ”Burotstyggjen” finnes overalt; i veikanter, på grus, ved jernbaner og på ruderatmark. Den trives på åpen nitrogenrik jord.

Burot *Artemisia vulgaris* Foto: NH

Burot *Artemisia vulgaris* Foto: NH

Den er ei flerårig plante som er svakt aromatisk og har en spredt behåring og en opprett stengel som er mørk rødbrun. Bladflikene er lansettforma og spisse. På oversida er blada snaue og på undersida filthåra. Blomstene er små og yndige med rødbrun eller gul farge. Under lupe er de faktisk nydelige å se på.

Strandburot *A. vulgaris* var. *coarctata*

Er ei vanlig plante på havstrand, tangvoller og fugleberg. Den har ei sterk lukt. Stengelen er grålodden. Det samme er blada som er opprette og småflikta.

Malurt *A. absinthium*

Er ei vanlig plante på tørr og næringsrik jord. Den er innført til landet og er forvilla. Planta er sterkt aromatisk med en bitter smak, og er flerårig. Bladflikene er lansettforma og nesten butte med

Malurt *Artemisia absinthium* Foto: NH

behåring på begge sider. Blomstene er lysegule. Fra gammelt av er den en medisinplante og er også brukt til brennevinskrydder.

Sibirmalurt *A. siversiana*

Er ei sjelden plante på ruderatmark. Den kommer fra Nord- og Sentral-Asia. Ofte utvikles bare bladrosettene. Disse er matt grønne, tetthåra og med store, lange fliker. Planta kan bli opptil en meter høy.

Estragon *A. dracuncululus*

Kommer fra Sibir og Øst-Asia. Denne er også sjelden og er ei forvilla krydderplante. Den finnes i hager, på tipper og på ruderatmark. Planta er aromatisk og duftende.

Abrodd *A. abrotanum*

Opprinnelsen til denne planta er ukjent. Den er ei forvilla duft- og krydderplante. Den vokser i gamle hager, på tipper, i veikanter og på ruderatmark. Abrodd er buskaktig.

Alvarmalurt *A. oelandica*

Vokser på enger ved alvarmark på Öland. Den er sjelden og finnes på åpen og tørr jord. Den er endemisk.

Norsk malurt *A. norvegica*

Denne praktfulle planta vokser

Norsk malurt *Artemisia norvegica* Foto: NH

Norsk malurt *Artemisia norvegica* Foto: KV

hovedsakelig i Trollheimen, på Dovrefjell og i Hjelmeland i Rogaland. Utenfor Norden finnes den i Skottland og i Uralfjella.

Den er ei sjelden plante som finnes på kalkrik, tørr og soleksponert grus- eller torvjord. En må leite etter den i bergsprekker, rasmark, elveøyre og på skiferrabber.

Steinmalurt *A. rupestris*

I Norden finnes den på Gotland og Öland. Ellers er nærmeste voksested i den sydlige delen av Ural. På nevnte steder er den vanlig på åpen, solrik, tynn og kalkrik finjord. Det er ei flerårig plante som er aromatisk.

Markmalurt *A. campestris* ssp. *campestris*

Finnes på tørr, solvarm og kalkholdig mineraljord. Biotopene er på

Markmalurt *Artemisia campestris* Foto: KV

grustak, strandvoller, tørrenger, hei og skrenter.

Bottenhavsmalurt *A. campestris* ssp. *bottnica*

Finnes ved indre del av Bottenvika på åpen sand og grus. Voksestedene er på havstrand og strandvoller.

Greinmalurt *A. scoparia*

Kommer opprinnelig fra Sentral-Europa. Tilfeldige forekomster på åpen jord, ved jernbaner og ruderatmark.

Sommermalurt *A. annua*

Er ei meget sjelden plante på tørr, nitrogenrik ruderatmark. Planta kommer fra Sørøst-Europa (*annua*= ettårig).

Smalmalurt *A. biennis*

Planta er kommet via frø fra Nord-Amerika, og er meget sjelden. Den er funnet i Sørvest-Finland (*biennis* = flerårig).

Romermalurt *A. pontica*

Er ei meget sjelden og forvilla plante, opprinnelig fra østlige deler av Middelhavsområdet og Sørøst-Europa. Den er flerårig og svakt aromatisk. (*Pontica* kommer av *ponticus*; fra Pontos ved Svartehavet).

Sandmalurt *A. stelleriana*

Kommer av de latinske navna *stellaria*, *stellaris* og *stellatus* som betyr stjerne, eller ligner på ei stjerne. Eller muligens planta er oppkalt etter den tyske naturforskeren G. Steller

(1709-1746)? Dette er ei plante en trur er utdødd på denne jord. Den vokste eller vokser på havstrand og har opprinnelse fra Sibir.

Strandmalurt *A. maritima* ssp. *maritima*

Vokser på havstrand. *Maritima* kommer av *maritimus* som betyr: vokser ved havet.

Østersjømalurt *A. maritima* ssp. *humifusa*

Humifusa kommer av *humifusus*. Det er ei plante som ligger på bakken.

Strandmalurt *Artemisia maritima* Foto: NH

Fotos:

Kristin Vigander (KV)
Norman Hagen (NH)

Kilder:

Lid, J. & Lid, D. T. 1994. *Norsk flora*, 6. utg. v/ Reidar Elven.
Stenberg/Mossberg, 2007, norsk utgave. *Gyldendals store nordiske flora*.

Listéra for 20 år siden:

RØD SØSTERMARIHAND, *Dactylorhiza sambucina*, I TELEMARK?

Av Bjørn Erik Halvorsen

Bakgrunnen for denne artikkelen er TBF's tur til Fyresdal 10.-12. juni 1994. Lørdagens utflukt gikk til Kleivgrend. Vi parkerte ved gården Li og gikk den gamle gårdsvegen inn til den fraflyttede gården Bergland. Nordvest for Bergland stuper det bratte svaet på Lifjellet ned mot dalen. Under dette svaet er et urete område, og vi tok en tur opp i sonen mellom ura og svaet.

Dette er et rikt område med en rekke smale, grasbevokste berghyller. Ved disse hyllene kan man f.eks. finne bergfrue *Saxifraga cotyledon*, bergskrinneblom *Arabis hirsuta*, hvitsoleie *Ranunculus platanifolius*, fjellodnebregne *Woodsia alpina*, taggbregne *Polystichum lonchitis* og olavsskjegg *Asplenium septentrionale*.

Men det finnes også en del søstermarihand *Dactylorhiza sambucina*, og det var denne arten som spesielt fenget vår interesse denne gangen.

De fleste søstermarihendene var gule som ellers i Telemark, men en av plantene var annerledes ved at leppen var rødfarget på den innerste delen på en konsekvent, klart avgrenset måte. Rødfargen hadde mer innslag av fiolett enn de røde søstermarihendene som vi har sett i Sverige.

Så spørsmålene og teoriene melder seg da: Er dette eksemplaret alene om å se slik ut i verden? Vil vi også

kunne finne rent røde eksemplarer i dette området? Kan det være en hybrid? En bit av planten er brakt til Botanisk museum, og kanskje vil analyser her kunne gi svar i alle fall på det siste spørsmålet.

Søstermarihand er en art som finnes mange steder i Europa. Den kan opptre i både røde og gule utgaver. Det er relativt flere gule utgaver enn røde, og enkelte områder utmerker seg ved at arten bare opptrer i gult. Eksempler på slike områder er enkelte lokaliteter i Italia og lokalitetene i Norge. Man kan også finne ulike mellomformer

mellom den gule og den røde. Men vanligvis er det da den røde formen som har innslag av gult og ikke motsatt som i Fyresdal.

En nærstående art er *Dactylorhiza romana* som går under navnet ”**Romeo og Julie**” i Norge. (Som en parallell: Søstermarihand kalles **Adam och Eva** i Sverige). Den finnes i middelhavsområdet. Denne arten opptrer også med røde og gule eksemplarer men har smalere og mattere blad. Noen botanikere mener at **Romeo og Julie** er en underart av søstermarihand. Det finnes også mellomformer av *D. romana* og *D. sambucina*, men det er lite som tyder på at *D. romana* er deltaker i den nære slektstavla til Fyresdalutgaven.

Hovedutbredelsen av søstermarihand i Norge ligger primært i Telemark der den er funnet i nesten alle kommunene. Kjerneområdene ligger i Seljord, Kviteseid og Tokke, men det finnes også en rik forekomst ved kysten: Tåtøy i Kragerø. Høyeste funnsteder ligger i Tinn (Hjerdalen) og Tokke (Honsveigvann) hvor den begge steder går til 1000 m.o.h. Utenfor Telemark er den funnet i mindre bestander i Øvre Eiker, Kongsberg, Lardal, Tvedestrand og Bygland. Disse må på sett og vis betegnes som randområder til hovedutbredelsen i Telemark. Men, til nå, altså bare som gule eksemplarer.

De største forekomstene av søstermarihand finnes på slåttinger. Disse må betegnes som sekundærlokaliteter. Primært har arten funnet sin biotop på hyller under bratte skrenter og sva der tilgangen av sollys og fuktighet har vært passe. Det var derfor spesielt

artig at funnstedet i Fyresdal var en primærlokalitet.

TBF kommer til å følge opp dette funnstedet i årene som kommer, og forhåpentligvis også granske tilsvarende primærlokaliteter i området som er fullt av bratte skrenter og sva. Kanskje kan dette bidra til at vi greier å finne svar på noen av de spørsmålene som henger i luften.

Spennende skal det i alle fall bli!

Redaksjonen har kontaktet forfatteren og fått flg. tilbakemelding:

Vi var på stedet året etterpå også, men traff ikke rett tid for blomstring. Vi så en avblomstret søstermarihand på stedet, men kunne ikke avgjøre om den hadde hatt rødfarge. Etter dette var det lang tid før vi var tilbake på stedet. Vi fant ikke noe som kunne bekrefte at planta fortsatt var der.

Det har heller ikke kommet noe analysesvar fra Botanisk museum.

Søstermarihand med rødfarget leppe
Foto: Bjørn Erik Halvorsen

”I TJELVARS FOTSPOR TIL GOTLAND”

eller

”Tre mann i en Audi”, — etter ”sippor”

Roger Halvorsen

På'n igjen på tur

”Tre mann i en Audi” ble bedt på tur med Göteborgs Botaniska Förening til Gotland våren 2013. Det skulle skje i førstninga av mai måned, og målet var Gotlands vårflora. Det var for godt til å være sant, en opplevelse som vi reint ut ikke kunne la gå fra oss. Hva skulle vi få se? Jo, ”sippor”, det vil si kubjeller, våradonis og noen ikke helt vanlige lerkespore, i tillegg til alt det andre.

Det hele skulle bli en tur full av plantefunn vi i grunnen bare kunne drømme om, på veien bort, på Gotland og på veien hjem, så dette blir i hovedsak et botanisk turreferat. Men det må selvsagt også bli litt historie og kultur når vi først er over på den sida av Kjølen.

Vi la trøstig i vei, ”det var om morgonen tidleg”, på torsdagen. Øystein var sjåfør fra Ås, Bård var den som var godt forberedt med koordinater og forfatteren ble med på lasset som ”livsnyteren”, slik som så ofte før, og denne gangen ble det virkelig ting å nyte på florafronten.

Til Västergötland

Men la oss nå starte opp vår

botaniske ferd gjennom Svearikets flora.

Som vanlig hadde vi noen ”sidesprang”.

Det slår knapt feil. ”Tre mann i en Audi” (eller i andre bilmerker) har en gjennomgående tendens til å ha ett eller flere små ”sidesprang”, ofte planlagte, før vi kommer i gang med det vi har som hovedmål. Derfor tar alt så mye lengre tid for oss. Vi måtte jo starte på torsdag for å få til dette. Alle nødvendige handlestopp hopper vi over, og første botanikerstopp kom etter Skara. Etter noen timers kjøring kom vi fram til Varnhems-området i Skaraborgs län, – ”der Sverige ble til” ifølge Jan Guillous romanserie om Arn Magnusson.

Det ble en liten nedtur siden vi var så proppfulle av forventninger. Et lite ”reservat” mot nordøst kalt Drottningkullen i Eggeby skulle greitt gi oss hybriden mellom lungeurt og smalbladet lungeurt *Pulmonaria obscura* x *angustifolia*, men den gang ei! Mye annet av fin tidligvårflora fant vi jo med blant annet gulveis *Anemone ranunculoides* og lundfiol *Viola reichenbachiana* i fin blomst.

I mitt overmote mantede jeg

derfor fram drømmen om den hvitblomstrende tysbasten *Daphne mezereum* jeg har funnet i en forlatt hage nær Varnhems kloster utenfor Skara. Vi fant igjen den gamle hagen med fine fargevarianter av hagelerkespore *Corydalis solida* ssp. *solida*, marsfiol *Viola odorata*, mørk lungeurt *P. obscura*, *Tulipa turkestanica* og en rekke andre fine ”forlatte” hagearter, men ingen hvit tysbast. Muligens var den gravd opp.

En nydelig rød variant av hagelerkespore *Corydalis solida*. Den har en litt lang opprett blomsterstand og ”spore noe krøkt” som det står hos Lid (2004).

Vi ilte videre til et nytt sted: Habo kommune

Bård, som den eminente veiviser og ivrige botaniker han er, er den

som gjennom søker artige funn som måtte ligge i løypa der vår vei går fram. Han hadde snoket opp forekomster av grannjamne *Diphasiastrum tristachyum* fra den svenske artsportalen, med kartreferanser og det hele i Habo i Västergötland. Vi fulgte kartet vi hadde med og trodde noen øyeblikk at vi hadde kommet helt på vidåtta, inntil vi fant et sted som svarte noenlunde til veibeskrivelsen. Vi stoppet på veien, eller kanskje heller vi kan kalle det et ikke asfaltert elgtråkk. Vi steg andaktsfullt ut av Audien, gikk noen skritt bakover, og ved alle gode makter: Der sto furuskogen full av grannjamne. Ulåst Audi ble parkert i skogkanten, og de tre krypende (gale) mannfolka fant blant blåbærlyng massevis av eksemplarer som trolig var både grannjamne og hybridene med vanlig skogjamne *D. complanatum* ssp. *complanatum*. Det vakte oppriktig begeistring, og to av oss følte der og da en sterk beundring for Bård.

Det ble fotografering og undring. Det var forskjeller, og siden forfatteren nylig hadde avsendt en artikkel om emnet til *Blyttia*, var vi vel ganske klare på (så langt vi kan være klare) at her var det muligheter for både hybrider og reiner arter.

Vi ilte hastig videre mot ferja i Oskarshamn, med venting på Tjelvar. Her sto våre svenske venner og ventet på oss med billetter. Nå var det visst ingen Tjelvar lenger som gikk. Nå var det blitt MF Gotland. Snart var alle ankommet, og ombordkjøringen kom i gang for en lang tur som seint

Sannsynlig grannjamne *Diphasiastrum tristachyum* (t.v.) og sannsynlig hybrid med vanlig skogjamne *D. complanatum* ssp. *complanatum* (t.h.). Denne hybriden er også navngitt som *D. x zeilleri*.

på kvelden brakte oss til Visby og videre ferd mot Brukshotellet Roma med en ventende Erik Ljungstrand med nøkler og fordeling av rom.

Tjelvar, hvem var det?

Overskriften antyder noe om å reise i Tjelvars fotspor til Gotland. Hvem er eller var så denne Tjelvar? Tjelvar var visstnok gotlandshelten par excellence. Han omtales nærmest som en mytologisk figur i den delen av svensk historie som går under navet "Gutasagaen". Tjelvar skal ifølge denne sagaen ha vært den som først gjorde opp ild på Gotland. Øya hadde den egenskapen at den sank i havet om dagen og steg opp om natten. Etter at Tjelvar gjorde

opp ild på øya, sank den aldri mer i havet. Slike sagn er ofte knyttet til at underjordiske krefter hadde tilhold der.

Den første gangen jeg hørte historien, lød den omtrent slik: "Tjelvar hadde gått på grunn med skipet sitt. Han gikk ut på grunnen, med sverdet i beltet. De underjordiske, "dei smau under jordi", tåler som kjent ikke stål og dro seg tilbake, altså helt i tråd med norsk tradisjon. Øya hevet seg over vannflaten, og Tjelvar forsto hva som var i gjære. Raskt fikk han plantet et kors på øya, og Gotland var løst fra de mørke maktene." Haken ved historien er at det skjedde i førkristen tid.

Teksten i Gutasagaen er imidlertid ganske annerledes. Her er originalen og oversettelsen:

Tjelvar upptäckte Gotland

Gutland hitti fyrsti maþr þan sum þieluar hit. þa war gutland so eluist at þet daghum sanc Oc natum war uppj. En þann maþr quam fyrsti eldi a land Oc siþan sanc þet aldri.

Offisiell översättning

Gutland hittade först den man som hette Tjelvar. Då var Gutland bundet av mörka makter, så att det om dagen sjönk och om natten var uppe. Med denne man kom första elden till landet och sedan sjönk det aldrig.

Tjelvars sønn Havde (*Hafpi*) og kona hans Vitastjerna (*Húitastierna*) blir etter sagaen regnet som gutenes forfedre. De hadde sønnene Gute, Graip og Gunnfjaun. Da faren døde, delte de Gotland i tre, og Gute ble en slags overhøvding og er den som har gitt navn både til øya, folket gutene og språket deres, gutniska.

Det er antydnet at Tjelvar kan være identisk med Tjalve, guden Tors tjener og at han på denne måten var knyttet til ilden. Ifølge sagnet skal Tjelvar være gravlagt i ”Tjelvars grav” på Gotland, en av øyas største og best bevarte skipssetninger. Den er atten meter lang og fem meter brei og er datert til sein bronsealder 1100 - 500 f. Kr.

Ennå skal det finnes en plass kalt Tjelvarsvik ved Boge, øst på Gotland,

og kanskje også en Tjelvarsholm. Skipssetningen ”Tjelvars grav” finnes nå i alle fall ennå, men det er vel mest sannsynlig at det bare er etter tradisjonen at Tjelvar selv hviler her.

Dateringen av skipssetningen er, som nevnt over, fra 1100-500 f.Kr., mens det beviselig har bodd folk på Gotland i nær 8000 år før nordboerne begynte sitt landnåm på Island som starta i 874 ifølge historien.

Tjelvar skal imidlertid ha gått i land på Gotland ifølge arkeologene rundt 6000 år før Kr. f. Derfor er det vel kanskje tvilsomt at han hviler i ”Tjelvars grav”.

Tjelvar og Linné

Linnés historie om Tjelvar og hans ”erobring” av Gotland er mer i tråd med Gutasagaens versjon (som Linné sannsynligvis hadde lest) enn den jeg selv hadde hørt tidligere om kors og kristendom.

2. juli, på sin gotlandsreise, kom Linné til Boge kirke, en annekskirke til Othem på nordre Gotland. Han fortsatte videre sørover mot Gothem hvor han hvilte over natten. Fra turen sørover mot Gothem skriver han:

Tjällvars holme och Tjällvars vik låg jämte vår väg; denna holme var en stor, något upphöjd, fästad vid landet, dock kunde man se att han fordom varit en ö. Denna Tjällvars holme skall hava sitt namn av en Thielward, som före Christi födelse här landstigit och Gotland sig bemäktigat, om eljest de minnesgoda Historici tala sant.

På engen langsmed veien registrerte han forresten at det vokste *Anthericum perianthiis trilobis* som han allerede hadde beskrevet og omtalt den 28. juni i Hau, helt nord på Gotland, på følgende måte:

”*Anthericum foliis ensiformibus, perianthis trilobis, filamentis glabris, en växt som jag endast tillförne hittat i Lappland och beskrivit i Flor. Lapp. N. 137, t. 10, f. 3, stod i samme äng nere emot kärret i stor myckenhet. Denna gotländska var större till stjälk och blommor och hade dessutom spitsigare fröhus, dock var denna även trigyna såsom den lapska.*”

Arten er imidlertid ikke ”den lapska”, som er bjønnbrodd *Tofieldia pusilla*, men derimot slektningen ”kärrlilja” (myrlilje) *Tofieldia calyculata*. Han så dessuten også *Lotus leguminibus solitariis membranaceo quadrangulaibus* eller om man vil kløverert *Tetragonolobus*

”Tjelvars grav”, Boge på Gotland. Hviler ”Thielward” virkelig her? Foto: Håkan Svensson (Xauxa). Wiximedia commons.

maritimus, som han tidligere hadde beskrevet fra Öland.

Som en kuriositet: Ved utgangen av 2007 hadde 64 personer på Gotland navnet Tjelvar.

Utafor Brukshotellet Roma:
Leder Jörgen Petersson, Gösta Börjesson,
Habo og to opplagte norrbaggar.
Foto: Britt-Marie Börjesson

Sør-Gotland med mye fint

Hit, til det tradisjonsrike ”Gutland”, kom vi med store forventninger.

Vi var i gang en tidlig maimorgen for ferd mot Sør-Gotland. Hva fant vi så på tre dager?

Hva skriver Nils Ferlin? ”Man kan inte räkna dem alla.” Sånn må det bli med alle de inntrykka som ble oss til del de dagene vi var i østerled.

Her følger noen ”højdare” fra første dagen (Sør-Gotland):

Leder første dagen var Jörgen Petersson, en botaniker med solide kunnskaper om Gotlands flora. Ved Västergarn kyrka ble det vist fram en masseforekomst av, for oss, en ny art av lerkespore, gotlandslerkespore

Corydalis gotlandica (endemisk for Gotland). Arten er trolig framkommet som krysning mellom vanlig lerkespore *Corydalis intermedia* og hagelerkespore *C. solida* ssp. *solida*.

Her ble det også funnet smågullstjerne *Gagea minima*, og i nabo-sognet, ved Sanda krk. hadde vi nyss fått se kjertelveronika *Veronica triphyllos*.

Smågullstjerne *Gagea minima*

”Flokkdyrvarianten” av *Homo botanicorus* foran gotlandslerkespore i mengder.

Ved Sundre krk gikk soldattegene *Lygaeus equestris* til alters i store flokker.

Gotlandslerkespore *Corydalis gotlandica*. Legg merke til den tette klasen.

Neste mål var Sundre krk. med omegn. Her troppet store flokker av soldatteger opp i kirkemuren, – på vei til alters? Omgivelsene kunne by på fine vårplanter som stort sett er lite kjent for en saktmodig nordmann som ruslet rundt på bakkene bak kjerka. Her klatret eføyen, gotlandsk “rindi” (=svensk “murgröna”) *Hederea helix*, opp nakne trestammer mens tidlige arter

som alvararve *Cerastium pumilum*, ”vårskärvfrö” (småpengeurt) *Microthlaspi perfoliatum* og kalkkarse *Hornungia petraea* viste seg fram i sola.

Øst for Barshageudd ble det andakt over mange eksemplarer av fuglearve *Holosteum umbellatum*, en gammel kjenning av livsnyteren fra hans vårturer på Öland, samt spirende sandtimotei *Phleum arenarium* og en underlig sopp kalt grann styltesopp *Tulostoma brumale*.

Fuglearve *Holosteum umbellatum*

Så ble det matrast ved Västergarde med mye artig flora. Ikke alltid helt framme, men ”Bård-løvetann” (egentlig bord) *Taraxacum limbatum* (=brem eller kantet, dvs. en bord.) ga den ene nordmannen et lite kick. Tenk å få navnet sitt på en blomst! Ellers var det både vanlig kubjelle *Pulsatilla pratensis*, vårvikke *Vicia lathyroides*, vårmure *Potentilla tabernaemontani* og en ikke-blomstrende småsnegleskolm *Medicago minima* å finne blant mye annet som begeistret.

Vårvikke *Vicia lathyroides* er kjent fra Jomfruland og Langøya i Telemark.

Etter noen rusleturer ved Hoburgen med litt av hvert, kom ett av høydepunktene: våradonis *Adonis vernalis* i skråningene rundt Hallbjäns ved Marbarhovud med utsikt sørover mot Hoburgen. Det var ennå tidlig for adonisen, men den var

Våradonis *Adonis vernalis*.
Yndlingen dårer de fleste.

i alle fall i så fin form at den vakre yndlingen klarte å dårer de fleste av oss som han gjorde med selveste kjærlighetsgudinnen Afrodite.

Ikke langt fra Vamlingbo krk. gjorde vi en rask stopp for å se om en av Gotlands store sjeldenheter var kommet fram: sandbrodd *Milium vernale*. Det var den, men ikke mer enn at vi bare så vidt kunne ”ane” at den var der. Bare rundt en centimeters skudd var framme, og vi måtte nøye oss med bildet på en oppslått plakat. Sånn er ofte botanikerens tornefulle vei.

Hva er så mer naturlig på en botanisk ekskursjon enn å besøke et naturreservat, Grötlingbo prästänge, med godbiter som ”halvveis” eller ”midtveis”, dvs. hybridene mellom gulveis og hvitveis. På svensk kalles den ”svavelsippa” på grunn av fargen, og damen som viste oss den, ble muntert benevnt som ”flickan med svavelsipporna”.

”Svavelsippa”, hybridene mellom gulveis og hvitveis.

Veien tilbake til Brukshotellet i Roma gikk innom Hemse sentrum der trafikkøyer og rabatter kunne by oss det som vel er Sveriges mest sjeldne gullstjerne, feltgullstjerne *Gagea villosa*. Den er ganske finlodden og kommer ofte litt tidligere i blomst enn de øvrige, slik to av oss har erfart fra tidligere besøk i Kalmar hvor den også finnes noen få steder.

Så ble det hjem til middag. Det som forfatteren, med ekstra sans for mat, husker best fra alle våre måltider var en av dessertene: saffranspannkaka med psalmbärssylt!

Om psalmbär er det å si at vi har dem også i Norge, blant annet på en rik lokalitet i Østfold. Det dreier seg om blåbringeber *Rubus caesius*, og det påstås at den kjente gotlandske visa *Uti vår hage där växa blå bär* handler nettopp om blåbringeber.

Det tok tid før vi, ”tre mann i en Audi” fikk fordøyd dagens botaniske desserter og psalmbärsdesserten.

Filtgullstjerne *Gagea villosa* i Hemse

Andre dagen på Gotland etter kubjeller

Lørdagen kom med bra vær og store forventninger. Jeg vet ikke om jeg egentlig klarte å holde regnskap med rekkefølgen av opplevelsene denne dagen, men jeg kan love det ikke skyldtes noe ”dagen derpå”-forhold.

Denne dagen var en annen av gotlandsforeningens store profiler, Gun Ingmansson, vår guide, like kunnskapsrik og hyggelig som blomsterinteresserte mennesker svært ofte er.

Nå begynte blomsterjakten ”på alvar”, bokstavelig talt. Kubjeller *Pulsatilla* er det mange av i antall, og selv om artsutvalget ikke er så stort, er det i alle fall en opplevelse.

Vi havnet på Ekese alvar ved Ardre. Kalkhellene her har ofte store sprekker der de bløtere delene

er gravd ut av vannet. Det kalles, om jeg ikke husker feil, karstalvar. Nedi sprekke vokser det også mye fint. Nå fikk vi rusle litt på egen hånd, vi norske med øyekontakt og ”ropeavstand” i tilfelle vi fant noe særs spennende, noe vi også gjorde. Sprekke i karstalvaret skjulte godbiter som kalksvartburkne *Asplenium trichomanes* ssp. *quadrivalens*, murburkne *A. rutamuraria* og kanskje best av alt fine bestander av hjortetunge *Asplenium scolopendrium* (syn. *Phyllitis scolopendrium*).

Bård ser etter om man kan komme ned i karstsprekke, — eller kanskje han bare fotograferer?

Så kom de virkelig spennende øyeblikka (som det ble så mange av etter hvert). Vi ankom Russvätar alvar hvor vi fikk se en av Gotlands godbiter: gotlandskubjelle *Pulsatilla*

Her er hva Bård og vi andre så i karstsprekke: hjortetunge *Asplenium scolopendrium*.

vulgaris ssp. *gotlandica*, endemisk for Gotland. Glissen kalkfurskog på alvaret er ikke noe særlig for en forstmann som rusler rundt og ser på tilveksten på årsskudda. Men for en botaniker, profesjonell eller amatør, er det nest himmerrike.

I den glisne furskogen sto bukettene av gotlandskubjella. Arten står nær stor kubjelle systematisk,

Gotlandskubjelle *Pulsatilla vulgaris* ssp. *gotlandica*

og derfor blir den regnet som en underart. Likevel er det ganske tydelige forskjeller å se, for eksempel de karakteristiske tilbakebøyde kronblad som nok er tydeligst i begynnende blomstring.

Vi dro videre til Sandviken øst for Herrvik. Det var tid for å spise, men det fikk vente siden spjutskråp, dvs. filtpestrot, *Petasites spurius* ble vist fram. Vi mest suecofile av oss, med mange ferder til vårt naboland, til Öland for eksempel, kjente bladverket fra før, mens vi må tidlig av sted for å få med blomstringen. Der sto den altså på Sandviks strand.

Før maten lot Bård seg begeistre stort av vårveronika *Veronica verna* og en av de mange murene, her visstnok filtvårmure *Potentilla subarenaria*.

Blomstene av filtpestrot *Petasites spurius*

Neste stopp var området rundt Danbo nær Gammelgarn. Vi rusla hastig (om man kan rusle hastig) opp over alvarmark med blokker og småkratt spredt utover. Ved en liten forhøyning bygd opp av kalkheller ble det stopp. Køen ble ordnet, og apparatene ble gjort klar. Vi mer beskjedne forholdt oss rolig til vår tur kom til å legge oss ned og kikke inn under de små hyllene.

Øystein og Bård i klassiske positurer. Den er ofte litt forskjellig fra en fotograf til en annen. (Kan vi lage en bestemmelsesnøkkel på slikt?)

Dette var hva som lurte under blokkene: miltbregne *Asplenium ceterach*

Der sto åpenbaringen i form av tuer av miltbregner *Asplenium ceterach* (syn. *Ceterach officinarum*), - på sin andre kjente lokalitet på Gotland og i Norden. Det blir småhektisk i slike stunder.

Siste besøk for dagen gikk til Torsburgen, et naturreservat som består av et stort kalkberg med bratte klinter på mot øst, nord og vest. Torsburgen er Nordens største fornborg og var i bruk fra ca. 400 til ca. 550 etter Kr. Linné besøkte stedet på sin gotlandsreise i 1741. Han kunne berette om en yppig flora hvor det første funnet av buskvikke *Coronilla emerus* i Norden nærmest var en sensasjon. Vi fant også buskvikka på vår vei. Vi ble også vist restene av et eneste eksemplar av falkbregne *Polystichum aculeatum* på en av sine få lokaliteter i Sverige. Forfatteren var en av de få som fikk med seg fjorårslevningene av piggrørkvein *Calamagrostis varia* som vokste rundt rasteplassen på nordøstre kanten. I Norden er arten bare funnet på Gotland.

Det ble lite søndagsstillhet på oss siste dagen

På søndag gikk ferden nordover sammen med guiden vår, Bo Göran Johansson, som er enda en av de store gotlandskjennerne, godt kjent som han var både med historie, kultur og selvsagt botanikk. Vi var i trygge hender skulle det vise seg. Her lå lokalitetene så tett at skriveren gikk helt i surr med rekkefølgen, men jeg håper hermed å være tilgitt på det punktet.

Vi starta opp ved Kyllaj, helt ute ved kysten. Her ligger det et lite naturreservat som blant annet omfatter noen flotte, jeg hadde nær sagt ”ville kalkskulpturer”, såkalte ”raukar” som er frittstående kalkformasjoner som antar de rareste former. Nede ved tettstedet ble vi vist vårbrunrot *Scrophularia vernalis* som ennå ikke var i blomst. Denne arten er antatt å være innkommet med ballast i gammel tid. Noen av oss sprang som våryre kalver i tørrengene og knipset ”raukar” i vilden sky. Like bortenfor lå den gamle Strandridaregården hvor Linné etter sigende overnattet hos ”kalkpatronen och strandridaren” (=toller) Johan Ahlbom på sin reise i 1741.

”Ville kalkskulpturer”, ”raukar” med Strandridaregården i bakgrunnen.

Malms alvar ligger like i nærheten av Kyllaj og ble avlagt et besøk. Her var det muligheter for å se alvarveronika *Veronica praecox*. Det ble leita vel og lenge, og da vi endelig fant noen eksemplarer, forsto vi hvorfor det tok tid. Størrelsen av det vi fant var ikke særlig imponerende. Likevel, det var alvarveronika.

Alvarveronika *Veronica praecox*
(den største) fra Malms alvar

”Nipsippa” og hybrider

Så var det tid for enda flere kubjeller, denne gangen ”nipsippa” *Pulsatilla patens*. Den har fått det norske navnet vårkubjelle, og den er virkelig tidlig ute. Den blomstrer så å si på ”bar kvist”, og med det mener jeg at den blomstrer før bladene kommer fram. Arten er kjent i Norden fra Gotland og Ångermanland i Sverige og Sør-Tavastaland i Finland. Den skiller seg fra hybridene med vanlig kubjelle ved at hybridene oftest har blad som kommer fram under blomstringen og dessuten er avstanden mellom blomsten og de smale stengelblada tydelig større hos hybridene enn hos ”nipsippa”. (Se bildene!)

For oss som aldri hadde sett ”nipsippa” i blomst, var blomstringen på Filehajar i Othems socken et syn, men det var ikke alltid så lett å se forskjellen på arten og hybridene med vanlig kubjelle *Pulsatilla*

pratensis som det også var mye av. På veien inn i området så vi de første eksemplarene i veikantene, og det ble nesten som å kolonnekjøre over Hardangervidda en dag med snø og vind: Hold farten og ikke mist bilen foran av syne! Det var ikke lett å la være å be Øystein om å stoppe. Det fortelles i boka *Gotlands flora* at det i en kilometers avstand fra steinbruddet her under en inventering i 2004 ble telt opp over 100.000 eksemplarer. Mon tro om hybridene da er telt med? Den syntes ikke å være uvanlig.

Like før vi dro videre fikk vi se gråmure *Potentilla acaulis* ssp. *arenaria*.

”Nipsippa” eller vårkubjelle
Pulsatilla patens på Filehajdar

Litt seinere på turen ble vi også vist en tue av hvitblomstret ”nipsippa”, men den var dessverre ennå ikke i blomst.

Så tok vi farvel med Bo Göran og dro mot Visby og ferjeavgang. Før vi dro til ferjekøen, stakk vi

Hybriden mellom ”nipsippa” og vanlig kubjelle. Legg merke til at bladene nede er begynt å komme fram samt at avstanden mellom blomsten og støttebladene er ganske stor.

Kubjellehybrid

”Nipsippa” *Pulsatilla patens*

”Nipsippa” *Pulsatilla patens*

innom den nordre inngangsporten gjennom Visby-muren for å se legepestrot *Petasites hybridus* i store mengder samt fjorårsrestene av pestrotsnylterot *Orobancha flava*. På vei til bilen snublet vi over det siste av floraopplevelser på Gotland denne gangen: et ynkelig lite eksemplar av mørkveronika *Veronica opaca*.

På hjemvei

Strake veien hjem? Å nei, ikke tre mann i en Audi. Det var seint da vi kom i land, så vi måtte overnatte noen mil oppe i Sverige. Så kunne vi kose oss med småstopp hjemover.

Dagen etter ble første stopp i Taberg, Jönköpings kommune. Vi hadde vært innom på veien til Gotland, men vi mislyktes da. Da fant vi berget, men ikke brunburkna *Asplenium adulterinum* som vokste der. Etter gode angivelser fra våre venner på turen ble det nå en lett oppgave. Det ble en veikantstopp nesten oppe på

Brunburkne *Asplenium adulterinum*

toppen med restaurant og flott utsikt. Det var nesten for lett, sant nok, men det vakte stor begeistring.

Neste stopp var et besøk ved Flatered, Furusjö i Habo kommune. Her hadde vi fått gode opplysninger om den nest siste av de nordiske

Mogop *Pulsatilla vernalis*, Habo kommune i Västergötland

kubjellene: mogop *Pulsatilla vernalis*. Og sannelig, der sto den i vakker blomst på en nærmest drive-in-forekomst, akkurat som Gösta Börjesson hadde fortalt oss. Stor glede, og nå manglet vi bare den siste kubjella i Norden før det var fullbrakt.

Vartofta Åsaka noe sør for Falköping

For å finne den siste av kubjellene var det nesten bare å følge strake veien hjem. Bård var forberedt og visste råd. Han hadde dessuten vært her før. Ved Vartofta Åsaka finnes et lite naturreservat med tørrbakkeflora. Bård dro oss bortover en liten nydelig rygg med gild flora. Snart dukket det opp fine bestander av stor kubjelle *Pulsatilla vulgaris*. Samlingen av kubjeller var nå komplett. Nå mangler bare et par - tre *Pulsatilla*-hybrider og ei finsk *Anemone trifolia*, kalt trillingsymre på norsk, og så er anemone- og kubjellesamlinga full.

Stor kubjelle *Pulsatilla vulgaris*,
Vartofta Åsaka

Flere små lekkerbiskener

Men tørrbakkene rommet mer. Her sto også en hel del lodnefiol *Viola hirta* og ikke minst smal lungeurt *Pulmonaria angustifolia* som regnes som en sjeldenhet i Sverige. Hos oss mangler den.

På tørrbakkene her skal det også finnes fjærgras *Stipa joannis* (syn. *S. pennata* L.) som vi lette etter uten hell. Vi var nok altfor tidlig ute.

Lodnefiol *Viola hirta*

Smal lungeurt *Pulmonaria angustifolia*

Smal lungeurt *Pulmonaria angustifolia* med besøk av humleflue *Bombylius major*. NB den lange snabelen. Foto: Øystein Ruden

La meg til slutt ta med et bilde tatt av Øystein. Smal lungeurt med besøk av insekt med en lang sugesnabel er ikke vanlig kost.

Dermed var det slutt. En lang stopp på Falbygdens Ost hvor vi handlet og fråtset ved ostebordet. Noe måtte jo også tilkomme livsnyteren. Den vel forberedte Bård hadde fått sitt i overmål, Øystein, sjåføren hadde fått tilfredsstilt kjørebehovet, så da måtte det jo bli ostebord.

Helt til slutt vil vi, tre mann i en Audi, rette en stor takk til Erik, Kenneth, Gösta og alle de andre

samt våre tre guider for en fantastisk tur. Takk for mange fine plantefunn, for fine middager og svært trivelig sosialt samvær.

Svenske botanister er et eget folkeferd med stort engasjement, store kunnskaper, god formidlingsevne og ikke minst er de svært hyggelige.

Jeg forstår ikke alltid det der med 1905. Vi har mye til felles vi som bor på begge sider av Kjølen.

Vi gleder oss allerede til mai 2014 og Skånetur. Og så kommer de til Telemark og Kragerø i juni.

Hyllest til gulfargen

Jeg rusler i skogen en søndag i mars,
da blafrer en lykkelig, gul
bortover stien og inn bak no'n trær
– den første sitronsommerfugl.

Og veikanten, den er så vissen og våt,
da stråler blant blekbrune strå
en vårgul og duftende hestehovsblomst,
blant lere og is må den stå.

Jeg kjenner knapt vakrere midtsommersyn
der jeg ferdes langs skoger og vann
enn enga så saftig og frodig og grønn
med tus'ner av løvetann.

Jeg tenker på alle de dager som svant:
en gang tok jeg gul-kjolen på.
Jeg sydde gardiner i gnistrende gult
da hverdagens farge var grå.

Så går jeg i høsten, i dager av gull.
Jeg gledes av osp og av lønn.
Jeg kjenner at gledene fortsatt kan nås
om enn ikke bjerka står grønn.

Foto: Kristin Vigander

Plant gjerne en blomst på mitt gravsted en gang,
og gråt gjerne tårer i skjul,
men husk at mitt liv ble en lykkelig sang,
og sørg for at blomsten er gul.

Torunn Bjørnstad Båtvik

KAN DET VOKSE SØSTERMARIHAND I BAMBLE?

Åse Halvorsen

Maleriet på bildet henger i et møterom i Bygg 94 i Herøya Industripark. Det er malt av Steen Sortedal og skal ha motiv fra Prisgrunn i Bamble. De gule blomstene kan ligne på søstermarihand. Bjørn Erik, Magne og jeg har vært på tur til Prisgrunn for å prøve å finne stedet, men vi fant det ikke. I et maleri har jo kunstneren frie hender, så virkeligheten kan være litt endret.

Kanskje noen av dere kan komme med opplysninger om stedet og om blomstene kan være søstermarihand? Da vil vi gjerne høre om det. Det er ikke observert søstermarihand i Bamble fra før, så det vil i tilfelle bli en ny lokalitet for Telemarks fylkesblomst.

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Systemmarihand, fylkesblomen i Telemark, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	4
Våren, dikt av <i>Nina Lervik</i>	5
På Trentemyra etter transur, av <i>Roger Halvorsen</i>	6
Presseklipp	16
Nytt fra styret	16
Ballastplanter savnes, av <i>Charlotte Bakke</i>	17
Tre mann i en Subaru, eller, etter hengegras i Finndalen, av <i>Roger Halvorsen</i>	19
<i>Artemisia</i> -slekta, av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	28
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Rød søstermarihand, <i>Dactylorhiza sambucina</i> , av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	32
”I Tjelvars fotspor til Gotland”, eller, ”Tre mann i en Audi”, — etter ”sippor” av <i>Roger Halvorsen</i>	34
Hyllest til gulfargen, dikt av <i>Torunn Bjørnstad Båtvik</i>	50
Kan det vokse søstermarihand i Bamble, av <i>Åse Halvorsen</i>	51